

ПОНЯТТЯ КОНДИКЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНОЇ РЕСТИТУЦІЇ: ПРО МЕТОДИКУ ВИБОРУ НАЛЕЖНОГО ПОЗОВУ

У статті розглядається питання співвідношення реституції та зобов'язань з безпідставного збагачення (кондикцій) на основі аналізу відповідних норм Цивільних кодексів України 1922 р., 1963 р. і 2003 р.

Реституція як правовий наслідок недійсності правочину в приватному праві України тісно пов'язана з іншими компенсаційними вимогами (віндикація, кондикція, відповідальність за порушення зобов'язань, делікт). Таким чином виникає проблема, як загалом ці вимоги співвідносяться між собою. Також можна запитати про відношення, наприклад, реституції і кондикції тощо. Традиційно проблема в цілому та зокрема вирішується в рамках методики, яка називається конкуренцією позовів [1], при цьому питання має ставитися спочатку так - чи допустима конкуренція позовів у конкретному випадку, а потім, у разі позитивної відповіді, - який різновид конкуренції має бути використаний? Показати, як застосовується ця методика, можна на згаданому прикладі відношення реституції і кондикції.

Відповідь на перше питання залежить від того, як врегульовано в законодавстві у різний час в одній країні (історичний аспект) або в один і той самий час в різних країнах (порівняльний аспект) інститути повернення в первісний час і безпідставного збагачення. В Україні унормування ре-

ституційного і кондикційного позовів у трьох ЦК - 1922, 1963 та 2003 рр. — суттєво відрізняються, в т. ч. і в частині щодо допустимості конкуренції цих позовів, відрізняється це регулювання і від існуючого нині в інших країнах, зокрема в Німеччині, Франції, Англії тощо [2]. В історичному плані ми можемо говорити про певну тенденцію у вітчизняному правовому регулюванні, яка може бути остаточно закріплена в майбутньому цивільному законодавстві.

Конкуренція реституційного і кондикційного позовів після прийняття ЦК 1963 р. не визнавалася [3], що означало, що до кондикції можна було звернутися тільки тоді, коли для стягнення майна за недійсним правочином не можна було застосувати реституцію. Оскільки такі випадки були рідкісними, то реституція застосовувалася в першу чергу, а кондикція не застосовувалася. В такому разі не можна було говорити про субсидіарне застосування кондикції щодо реституції. Це, по суті, зважаючи на спорідненість реституції і кондикції, яка ніким ніколи не заперечувалася, випадок реалізації правила про те, що застосу-

вання спеціального закону виключає застосування загального: кондикція - загальна норма, реституція - спеціальна.

В ЦК 1922 р. реституція вважалася «типовим випадком» кондикції. Так, у коментарі до цього кодексу зазначено: «Найбільш типові випадки безпідставного збагачення передбачені спеціальними постановами закону: це отримання доходів із чужого майна незаконним його володільцем (ст. 59) і отримання чого-небудь на підставі недійсного правочину (ст. 147, 149, 150)» [4]. В такому разі спірно, чи застосовується кондикція щодо реституції субсидіарно чи якось інакше? Історичний зв'язок ст. 399, в якій говориться про безпідставне збагачення, з німецьким ЦК свідчить про можливість дискусії з цього питання.

Ситуація змінилася з прийняттям ЦК 2003 р., в ч. 3 ст. 1212 якого закріплено правило про спільне застосування реституції і кондикції. Термін «також», який використовує законодавець при цьому, інтерпретується коментаторами ЦК як визнання субсидіарного застосування кондикції щодо реституції [5]. В такому разі прийнято говорити, що конкуренція позовів відсутня, але вже з іншої підстави, бо вважається, що субсидіарне застосування не є способом вирішення проблеми конкуренції позовів.

У цілому ЦК 2003 р. не знімає питання про відношення кондикції і реституції, про що свідчать слова із коментаря: «Слід зауважити, що у вітчизняному законодавстві вперше зроблена спроба вирішити питання про співвідношення зобов'язань із безпідставного набуття майна із вимогами, які впливають з інших цивільних правовідносин. Стаття 1212 ЦК не дає вичерпної відповіді на питання, як застосовується зобов'язання з безпідставного набуття майна в пунктах 1 (тут йдеться про реституцію. — В. С), 2, 4 - субсидіарно, альтернативно на вимогу кредитора, переважно перед іншими вимогами або самостійно» [6]. Далі ми маємо намір запропонувати один із способів вирішення питання, при цьому, по-перше, має бути уточнене саме поняття конкуренції позовів, по-друге, уточнене поняття конкуренції має стати методом вирішення проблеми, яку ми називаємо орієнтацією реституції на кондикцію (звідси поняття «кондикційно-орієнтована реституція»).

Основним недоліком методики конкуренції позовів у вітчизняній цивілістиці є, з одного боку, відсутність поділу на різновиди, а з іншого, - протиставлення субсидіарності і конкуренції. Якщо припустити, що питання про конкуренцію позовів є насправді питанням про конкуренцію відповідних законів, точніше, статей ЦК, то від-

повідь на першу частину питання можна знайти в німецькій юридичній літературі. Так, у Німеччині конкуренція законів вирішується трьома способами: спеціалізація, субсидіарність, консумція [7]. І хоча це вирішення конкуренції застосовується в кримінальному праві, але, на нашу думку, воно може бути із запропонованими нами застереженнями сприйнятим і цивілістикою.

У цивілістиці три згадані терміни можуть мати таке значення. Спеціалізація - це реалізація принципу, що з двох норм має застосовуватися тільки одна, в т. ч. й тоді, коли одна норма загальна, а друга - спеціальна. Субсидіарність може розумітися в двох значеннях: як доповнювальне застосування однієї норми поряд з іншою та застосування загальної норми при відсутності спеціального регулювання. В цілому, варто звернути увагу, що субсидіарність є частиною питання конкуренції законів, а тим самим, і конкуренції позовів. Таким чином, субсидіарність може не протиставлятися конкуренції, а бути її складовою. Консумція - це випадок включення фактичного складу (гіпотези) однієї спеціальної норми в фактичний склад іншої спеціальної норми, що призводить або до застосування тільки однієї з них, або одна норма сприймається як основна, а друга - як допоміжна.

Отже, в історичному контексті правове регулювання ЦК 1922 р. можна охарактеризувати через поняття консумції, в ЦК 1922 р. - як спеціалізацію, а ЦК 2003 р. - як субсидіарність. У цілому аналіз ЦК України 1922 р. дозволяє зробити висновок, що положення про реституцію в ньому були врегульовані детальніше, ніж в ЦК України 1963 та 2003 рр. Можна говорити про те, що ЦК України 1922 р. в частині реституції став підвалиною для ЦК України 1963 р., а через нього і чинного ЦК, хоча в останніх реституція врегульована формально інакше.

Правове регулювання в німецькому приватному праві можна віднести до консумції, про що свідчить положення, сформульоване Я. Шаппом: «В основі більшості випадків кондикції із виконання (§ 812 II LAU.) лежить правова ідея, відповідно до якої та особа, яка надала іншій щось в порядку реалізації правопретензії (тобто здійснила виконання), може зажадати повернення наданого, якщо ціль реалізації правопретензії не досягнута у зв'язку з відсутністю самої правопретензії» [8]. На наступній сторінці монографії цього автора зазначається, що кондикція з виконання ґрунтується на понятті недійсності правочину, в т. ч. наводиться перелік відповідних параграфів німецького ЦК, яким в українському ЦК відповідають статті § 2 Правові наслідки не :

додержання сторонами при вчиненні правочину вимог закону Глави 16. Правочини Книги першої. Загальні положення.

На наш погляд, ідея відношення реституції і кондикції як консумція - це наступний крок у регулюванні реституційних вимог в цивільному праві, який може бути зроблений законодавцем. При цьому ми враховуємо, що нічого суттєвого в доктрині не змінилося ні безпосередньо перед прийняттям ЦК України 2003 р., тобто за останні 15 років, ні після його прийняття в останні 3 роки, якщо не рахувати, звичайно, той факт, що на відміну від норм ЦК України 1963 р. чинний ЦК України 2003 р. не встановлює таких наслідків недійсності правочинів, які за своєю суттю можуть вважатися штрафними санкціями, як одностороння реституція, та відмовляється від заборони реституції тоді, коли недійсні угоди су-

перечать публічним інтересам чи цілям юридичної особи [9]. Отже, панівна думка щодо реституції залишається сталою, хоча, на наш погляд, і потребує корективи, яка полягає в тому, що кондикція щодо реституції має застосовуватися не субсидіарно, а на основі принципу консумції.

Логічним висновком із запропонованого нами аналізу проблеми відношення реституції і кондикції є прогноз майбутнього кроку українського законодавця, який полягає в тому, що питання кондикція щодо реституції має застосовуватися не субсидіарно, а безпосередньо. Кондикція має включати в себе такий різновид як кондикція з виконання, умовами для застосування якої є умови недійсності правочину. В такому разі реституція буде не автономно-орієнтованою, а найбільш строго орієнтованою на кондикцію.

1. Про проблему загалом див.: Конкуренция исков в российском гражданском праве: (Теорет. пробл. защиты гражд. прав) / Под ред. Хаснутдинова А.И. - Иркутск, 1997. - 50 с; про відношення реституції і кондикції, напр., Кучер В. Поняття реституції в контексті нового цивільного законодавства України // Підприємництво, господарство і право. - 2004. - № 1. - С. 56-59 та ін.
2. Тузов Д. О. Реституция и реституционные правоотношения в гражданском праве России // Цивилистические исследования. Вып. 1-й: Сборн. Научных трудов памяти профессора И. В. Федорова / Под ред. Б. Л. Хаскельберга, Д. О. Тузова. - М., 2004. - С. 213-245.
3. Советское гражданское право. - Т. II. Изд. 2-е. / Учебник для вузов. Под ред. проф. О. А. Красавчикова. - М., 1973. - С. 380-381.
4. Гражданский кодекс Советских Республик: Текст и практический комментарий под ред. проф. Ал. Малицкого. Издание 3-е, испр. и доп. - Б. м., 1927. - С. 574.
5. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. У 2 т. / За відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. - К., 2005. - Т. 2. - С. 946-949.
6. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. У 2 т. / За відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. - К., 2005. - Т. 2. - С. 947.
7. Rechtswörterbuch / begr. von Carl Creifelds. Hrsg. von H. Kauffmann. Bearb.: D. Guntz ...12., neubearb. Aufl.-München, 1994. - S. 677.
8. Шанн Я. Основы гражданского права Германии. Учебник / Пер. з нем. и предис. К. Арсланова. - М.: БЕК, 1996. - С. 91.
9. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко. - Т. 1. Загальна частина - К., 2003. - С. 242-243.

V. Solomyanyi

THE DEFINITION OF THE CONDITIONALLY-ORIENTATED RESTITUTION: THE METHOD OF CHOOSING THE RIGHT APPLICATION

Article reviews the problem of correlation of the restitution and obligations which arise from groundless enrichment (condiction), basing on the analysis of corresponding norms of The Civil Code of Ukraine of 1922, The Civil Code of Ukraine of 1963 and The Civil Code of Ukraine of 2003.